

Gradanska alijansa

Civic Alliance - Aleanca qytetare

FAŠIZAM 70 GODINA KASNIJE

**KAKO SMO POBIJEDILI
(ANTI)FAŠIZAM**

Građanska alijansa, Crna Gora
januar 2017. godine, drugo dopunjeno izdanje

Za izdavača
Boris Raonić

Koordinator programa
Zoran Vujičić

Autor izvještaja
GA tim

Lektura
Jelena Ristović

Prelom
Blažo Crvenica
Zoran Zola Vujačić

Štampa
Copy Centar

Tiraž
150 primjeraka

SADRŽAJ

I Uvod	3
II Razumjeti fašizam.....	6
III Odnos prema manjinama	8
IV Odnos prema vjerskim zajednicama	12
V Mediji	16
VI Manifestovanje, prihvatanje i relativizovanje fašističkih pokreta	23
VII Položaj žena	27
VIII Odnos prema LGBT populaciji	30
IX Anti(Fašisti)	32
X Zaključak	35

Drugo izdanje publikacije
je finansirao Savjet Evrope

Navođenje i korišćenje informacija iz ove publikacije dozvoljeno je u neprofitne svrhe i u svrhu informisanja građana, uz obavezu navođenja izvora i vlasnika autorskog prava.

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji nikako se ne mogu smatrati stavovima Savjeta Evrope.

Pojedine slike u publikaciji su preuzete sa interneta u skladu sa "Creative Commons licence".

UVOD U DRUGO DOPUNJENO IZDANJE

I ovog 27-og januara običlježavamo dan sjećanja na Holokaust, to užasno podsjećanje na izvorno zlo koje je u ljudima probudio fašizam. Nakon pogroma u kom je tokom Drugog svjetskog rata sistematski ubijeno oko šest miliona Jevreja i oko pet miliona Slovena, Roma, osoba sa invaliditetom, LGBT pojedinaca, masona, političkih protivnika i ostalih grupa - iz perspektive godine 2017 pitanje je isto: da li smo pobijedili fašizam?

Rijeke izbjeglica, ljudi koji bježe od sličnog pogroma sa jedne strane su probudili empatiju manjine u Evropi, ali i nacionalizam većine.

Taj nacionalizam, mezimče fašizma često se prelijeva u svog opasnijeg brata gotovo nevidljivo i neprimijetno a eksplodira nenadano i brzo- tako da svi ostanu šokirani. Nažalost djelovi Evrope na imigrante su reagovali često nasilno, zatvarajući se i praveći neke nove kampove.

U Crnoj Gori, koliko smo se od fašizma izliječili i koliko je kod nas prisutan- je pitanje koje je i dalje aktuelno, pogotovo nakon turbulentne izborne godine za nama. Zato evo malog podsjetnika kako smo to vidjeli prije nešto više od godinu dana, a kakvo je stanje sada. Ova apdejtovana knjižica je zapravo podsjetnik svima nama da borba protiv pošasti fašizma i dalje traje. Ako ni zbog cega ono zbog činjenice da smo imali materijala da ovu razglednicu 17-te godine 21 vijeka- dopunimo sa novim slučajevima kao što je zastupljenost žena i manjina u ključnim društvenim procesima i novo poglavlje sa primjerima mržnje prema pripadnicima LGBT zajednice. Ovo izdanje smo nažalost "obogatili" i sa novim primjerima manifestacije fašizma.

U skladu sa gore navedenim pitanje je, kada će ova brošura od neprijatnog telegrama savremene Crne Gore, postati epitaf jednog vremena, podsjetnik na ružnu prošlost?

Valjda onda kada počnemo da branimo ne sebe od drugih, već -druge od sebe.

Ovom prilikom se zahvaljujemo Savjetu Evrope koji je podržao objavljivanje dopunjenog izdanja.

GA tim 2017.

I UVOD

„Fašizam je još uvijek oko nas, ponekad neugledno obučen. Bilo bi mnogo lakše za nas kada bi se na svjetskoj sceni pojavio neko i rekao: "Želim drugi Aušvic, želim da crne košulje ponovo paradiraju italijanskim trgovima". Život nije tako jednostavan. Fašizam se može vratiti i pod najnevinijom maskom. Naša je dužnost da ga razotkrijemo i da upremo prstom na svaki od njegovih primjera svakog dana, na svakom mjestu na svijetu. Sloboda i oslobođenje zadaci su kojima nikada nema kraja“.

Umberto Eko

Kroz istoriju civilizacije, često se dešavalo da neki termin bude iskovan kako bi simbolički predstavljao određeni društveni fenomen, a onda vremenom, prateći liniju razvoja društva ili samog fenomena za kojeg je originalno bio vezan – poprimi sasvim drugo značenje. Na primjer, termin ‘idiot’ je u vremenu atinske demokratije označavao osobu nezainteresovanu za javne poslove, već isključivo lične interese, da bi vremenom poprimio značenje intelektualne zaostalosti. Isto tako – termin fašizam vuče korijen iz antičke društvene ikonografije, koja je simbolički naglašavala značaj društvene homogenosti i jedinstva – da bi u XX vijeku bio (zlo)upotrijebljen od strane italijanskih fašista, koji su toj društvenoj homogenosti i jedinstvu dali ideološku svrhu – institucionalizovana politička kontrola društvenih procesa i pojedinaca.

Svima je poznat istorijski narativ o tome kako je fašistička ideologija dovela do drugog svjetskog rata, i kako je u tom ratu crnogorsko društvo stupilo u kontakt sa fašizmom i borbom protiv njega, vršeći političke izbore između bratstva i jedinstva i društvene solidarnosti pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije s jedne - i kvislinških nacionalističkih pokreta crnogorskog, srpskog, bošnjačkog, albanskog i hrvatskog naroda s druge strane. Cijela istorija druge Jugoslavije građena je na, često nekritičkom tumačenju, tih političkih izbora, svodivši (anti)fašizam na borbu između suprotstavljenih ideologija koje su simbolički zastupali partizani i nacionalistički kvislinški pokreti. Na žalost, to tumačenje opstalo je i do današnjih dana, pa naši javni djelatnici još uvijek misle da je dovoljno šerovati sliku Ljuba Čupića i time se automatski identifikovati sa nasljedem antifašizma.

Danas je antifašizam u Crnoj Gori i dalje koncept borbe protiv pobijeđenog neprijatelja 70 godina unazad. U današnjim uslovima promjene konstelacije međunarodnih odnosa, zatim unutrašnjih odnosa i samog političkog sistema, fašizam se nažalost prilagodio i nastavio da obitava u prilagođenim različitim formama, često individualnog i ad hoc karaktera, dok smo mi kao društvo zaostali u identifikaciji neprijatelja. Na žalost, to je slika onog dijela crnogorskog društva koje propušta da shvati koliko se svijet izmijenio od vremena partizanske kinematografije, i koliko je fašizam danas aktuelniji u svom suštinskom značenju – odnosa prema različitostima i društveno-političkog ambijenta koji ohrabruje suživot i/ili prožimanje različitosti ili promoviše i institucionalizuje njihovu diskriminaciju. I koliko se fašistička društveno-politička praksa ukorijenila unutar svih djelova društva, bez obzira da li se oni retorički zalagali za ili protiv principa koji se simbolički povezuju sa fašizmom. I upravo je to najveći savremeni izazov crnogorskog društva – prepoznati elemente fašizma, i to ne samo u onim društvenim strukturama koje se tradicionalno povezuju sa netolerancijom prema različitostima, kao što su nacionalističke i crkvene zajednice.

U ovoj tački se ponovo srijeću fašizam i idioti, jer dugoročna nezainteresovanost za javne poslove i društvene probleme direktni je uzrok zaostalosti u kojoj cvjeta fašizam. U svojim kriznim trenucima, Evropa se pokazala ranjiva na jačanje političkih struja sklonih radikalnim društvenim opcijama. Međutim, Evropa je uvijek uspijevala i da generiše adekvatne ideološke i političke pokrete koji bi uspijevali da poraze retrogradne fašističke tendencije i regenerišu kontinent na tragu humanističke liberalne tradicije. Tako su stvarani politički sistemi koji promovišu toleranciju različitosti i omogućavaju mobilisanje svih kreativnih društvenih potencijala.

Crnogorsko društvo danas hronično pati od sterilne društvene reakcije na prisustvo brojnih političkih koncepcija koje formalno nisu programski bliske fašističkim principima, ali u svojoj praksi i odnosu prema suprotstavljenim stranama aktivno koriste fašističke obrasce. Od šovinizma, ideološke i političke isključivosti, podređivanju humanističkih vrijednosti političkim ambicijama, tendencija za ograničavanje i ukidanje ljudskih prava i sloboda, hegemonizma, dominacije, pa sve do političkog nasilja...

Takođe, prijetnju fašističkih ideja možemo uvijek prepoznati u protivljenju pacifizmu i humanističkim vrijednostima, te u podgrijavanju nacionalnih i vjerskih predrasuda. Upravo su to najvidljivije karakteristike društveno-političkih tendencija usmjerenih ka homogenizaciji određenih društvenih grupa i shodno tome – svođenju crnogorske političke arene na odnose između zacementiranih društvenih (nacionalnih i vjerskih) grupa, koji po prirodi (pogotovo nedavnih) historijskih odnosa i nisu baš najprikladnije polje političkih odnosa, koje bi trebalo poslužiti kao osnov izgradnje moderne građanske države. I dok je nesporan napor predvodnika tih grupa, tzv. etničkih i vjerskih preduzetnika da zadrže političku dinamiku pod kontrolom – dotle je prosto nerazumljiva slabašna reakcija brojnih vedeta našeg građanskog društva da se tome suprotstave i jasno usmjere politički aktivizam u smjeru društveno-ekonomskih pitanja koja uslovljavaju kvalitet života i javnih servisa prema svim građanima podjednako.

Mislimo da je to polje ključnog društvenog konflikta, jer će ono opredijeliti dalji razvoj crnogorske države – ili će ona (p)ostati provizorijum u kojem egzistiraju izolovane društvene grupe i čiji se svaki potencijalni sukob/nesporazum završava u karnevalu fašizma, dok vlast služi za balansiranje između interesa predvodnika tih grupa. Ili ćemo produbiti razvoj građanskog društva, u kojem će identitetske različitosti postati kulturno bogatstvo, a političko-ekonomski sistem postati institucionalni okvir za poštovanje različitosti, a ne njihovo diskriminisanje. Naša obaveza je da ne dozvolimo jačanje prikrivenih fašističkih ideja već razgrnemo plašt i direktno ukažemo na njih.

Ova publikacija je naš mali doprinos proslavi 70 godina pobjede nad fašizmom. Pobijedili smo fašističke vojnike, a idealna je prilika da se zapitamo da li smo pobijedili i fašizam.

GA tim

II RAZUMJETI FAŠIZAM

„Strateški neprijatelj je fašizam.. Fašizam u svima nama, u našim glavama i u našem svakodnevnom ponašanju, fašizam koji uzrokuje da volimo moć, da želimo tu samu stvar koja dominira i eksploatiše nas.“

Mišel Fuko

Izraz fašizam i iz njega izvedeni pojmovi se najčešće upotrebljavaju za označavanje jedne vrste ideologija, partija, pokreta režima, sistema, tehnika kontrole i vladanja koji su naročito došli do izražaja u periodu od kraja Prvog do kraja Drugog svjetskog rata - perioda koji su neki historičari, poput Ernsta Nolte, definisali kao epohu fašizma. Izvorno je nastao u Italiji kao oformljeni pokret i sistem vladavine gdje je i dobio naziv od latinske riječi fascismo (snopovi) koja je označavala povezan snop pruća u sredini kojeg je umetnuta sjekira. No, izraz fašizam je, bez obzira na označavanje konkretnog pokreta u Italiji koji je u svom sazrijevanju krunisan Musolinijevom Nacionalnom fašističkom partijom, služio i za obilježavanje istog roda pojava koje su u raznim zemljama imale specifične oblike (njemački nacizam, frankizam u Španiji, peronizam u Argentini i sl.). Sve u svemu, fašizam je bio zapravo neka vrsta sinteze organskog i militantnog nacionalizma koji se javio u drugoj polovini XIX vijeka i antimarksističkog socijalizma, uz naglašeno prisustvo totalitarizma, političkog terora i manipulisanja masom.

Postavlja se pitanje, da li je sve ovo pojava koja se ispoljila jednom, u jednom periodu XX vijeka ili je bilo nekih srodnih pojava u prošlosti i posebno - da li ih može biti u budućnosti?

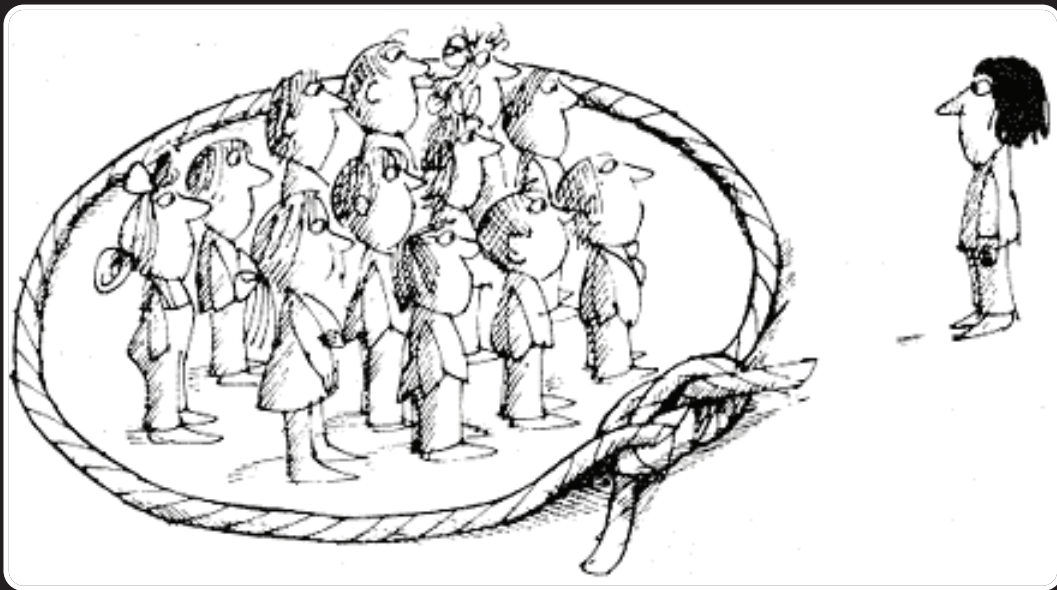
Nažalost, fašizam nije bio posljedica slučajnosti, već kulminacija različitih procesa i faktora koji su se dešavali kroz istoriju, pa se pojave ovakve vrste mogu ponovo javiti iz društvenih protivrječnosti i sukoba, u situacijama frustracija nacionalnih ili društvenih zajednica, u uslovima gdje preovladava autoritarna politička kultura, a demokratske institucije nijesu ukorijenjene, dok preraspodjela ekonomskih resursa pothranjuje društvene nejednakosti. I što je najbitnije – postojeća normativno-institucionalna arhitektura onemogućava dijalog suprotstavljenih političkih opcija, već sve politički disonantne pokrete ili integriše u vladajući sistem ili ih tjera u polje vaninstitucionalne borbe.

Polako počinjete da shvatate paralele? Odlično. Nastavite sa čitanjem, tek će vam sad neke stvari biti jasnije.

III ODNOS PREMA MANJINAMA

„Fašizam raste i traži podršku tako što izrabljuje i naoštava prirodni strah od različitog. Prvi apel jednog fašističkog ili predfašističkog pokreta usmjeren je protiv došljaka.“

Umberto Eko

(a) Opraštanje fašizma kroz formalan proces suočavanja sa prošlošću

Crna Gora ne sprovodi adekvatan proces suočavanja sa ratnom prošlošću koja je zasnovana na fašističkim idejama koje su buknule na teritoriji bivše SFRJ. Ovo posebno zabrinjava iz dva razloga, jer su se zločini dogodili na njenoj teritoriji i od strane njenih građana. Dosadašnji proces, iako je iz tužilaštva najavljeno da se sprovode određene nove mjere i radnje, može se ocijeniti kao formalistički pristup koji vodi opraštanju fašizma. Činjenice ne samo da nijesu dostupne već se i sami slučajevi ratnih zločina ne nalaze ni u obrazovnim planovima i programima ni u redovnim studijama prava. Tako su istraživanja Građanske alijanse(GA) pokazala da 50% studenata prava na završnoj godini nikada nijesu čuli ni za jedan ratni zločin koji se dogodio na prostoru Crne Gore. Osumnjičeni za ratne zločine nakon oslobađajućih presuda, dobili su na ime pretrpljene štete i na desetine hiljada eura oštete od država, što predstavlja dodatno vrijeđanje žrtava i njihovih porodica.

Najproblematičniji aspekti suočavanja sa prošlošću u Crnoj Gori su:

1. Dostupnost činjenica: Iako bi trebalo da se Crna Gora suočava sa prošlošću, posebno iz tri razloga - zločini su se dogodili na teritoriji Crne Gore i njeni građani su bili i žrtve i počinitelji. Međutim očigledno je da je taj proces zaustavljen i da polako zločini odlaze u zaborav. Činjenice ne samo da nijesu dostupne već se i sami slučajevi ratnih zločina ne nalaze ni u obrazovnim planovima i programima niti u redovnim studijama prava. Tako su istraživanja NVO Građanske alijanse pokazala da 50% studenata prava na završnoj godini nikada nijesu čuli ni za jedan ratni zločin koji se dogodio na prostoru Crne Gore.

Ovakvo stanje je zabrinjavajuće iz najmanje nekoliko razloga. Prvo, ukoliko se društvo, posebno kao crnogorsko multikulturalno, ne suoči sa prošlošću neće se obezbijediti garancije da se iste stvari ne ponove. To potvrđuje i visoka etnička distanca. Vlast nema adekvatno rješenje, nema strategiju, nema planove za prevazilaženje ovih problema, tako da realno postoji opasnost od ponavljanja incidenata zasnovanih na nacionalnim i vjerskim razlikama.

Drugo, bez adekvatnog procesa suočavanja sa prošlošću i utvrđivanja svih nivoa odgovornosti za ratne zločine, brojni pojedinci koji su činili ratne zločine, učestvovali u njima i kršili ljudska prava će se nalaziti / se nalaze na odgovornim pozicijama, što opet ima dosta nedostataka i negativnih posljedica u multikulturalnom društvu.

Treće, kroz proces kakav je u Crnoj Gori gdje istina nije prešla u sudske presude, u nastavne planove i programe stvara se ogroman prostor za političke manipulacije ko je kriv i prostor za nametanje kolektivne odgovornosti cijelih naroda, što je posebno opasno u ovakvom društvu.

Četvrto, ne i poslednje, jesu reparacije i vraćanje oduzetog dostojanstva žrtvama i njihovim porodicama. A kako o tome možemo govoriti ako nijesmo utvrdili činjenice o zločinima, ako nijesmo riješili sudbine nestalih lica, ako nijesu sahranjeni stradali i nestali, u skladu sa tradicijom i običajima žrtava, ako nijesu procesuirani i kažnjavani odgovorni za zločine, ako nemamo dane obilježavanja sjećanja na žrtve.

2. Nekažnjivost: Za četiri ratna zločina koja su se dogodila na prostoru Crne Gore osuđena su samo četiri lica i to najniža u lancu odgovornosti. Nikada nije pokrenuto pitanje političke i komandne odgovornosti. Vođena su četiri postupka. **Postupak za bombardovanje Dubrovnika** još uvijek nije pokrenut.

1. Deportacije – Ni jedno lice nije osuđeno. Pravosnažno je oslobođeno devet lica zbog krivičnog djela ratni zločin protiv civilnog stanovništva, zbog nedostatka dokaza da su počinili krivično djelo za koje su optuženi.

2. **Bukovica** – Ni jedno lice nije osuđeno. Pravosnažno je oslobođeno sedam lica za krivično djelo zločin protiv čovječnosti, jer nije dokazano da su učinili djelo za koje su optuženi.
3. **Kaluđerski laz** – Ni jedno lice nije osuđeno. Oslobođeno je osam lica za optužbu da su počinili krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva.
4. **Bombardovanje Dubrovnika** – Proces još uvijek nije pokrenut.
5. **Morinj** – Osuđena četiri lica zbog krivičnog djela ratni zločin protiv ratnih zarobljenika na kazne zatvora u trajanju od dvije do četiri godine, što je ispod zakonskog minimuma od pet godina.
6. **Klopuh** – U predmetu „Klopuh“ pravosnažno je osuđeno pet lica.

(b) Pojedinačni primjeri prema drugim etničkim zajednicama

U Crnoj Gori na osnovu istraživanja CEDEM-a, etnička distanca je izrazito visoka, a posebno prema Romima i Albancima. No i pored ovih činjenica Fond za manjine ne finansira interkulturalne projekte, ali sa druge strane podržava nacionalističke.

Neke od manifestacija svega toga su:

1. R. A. iz Podgorice, koji je živio u naselju Zagorič imao je neprijatnosti sa komšijama pravoslavne vjeroispovijesti koji su, kao što se na slici vidi, uvrijedljivim grafitima pokazali da ne žele da živi sa njima. R. A. je trenutno u inostranstvu sa zahtjevom za azil.
2. **U Murinu:** Pretukli svatove, jer su im smetale zastave. Svadbena kolona automobila sa bošnjačkim i crnogorskim obilježjima doživjela je brutalan napad u Murinu 07. jula .2013. godine, gdje većinom živi pravoslavno stanovništvo. “Mi jesmo Muslimani - Bošnjaci koji žive u Crnoj Gori koja nas je zaboravila i koja nas prepušta na milost i nemilost ljudima koji gaje mržnju protiv nas, a ništa im skrivili nijesmo. U Gusinje dolaze ljudi iz dijaspore, koji su preživjeli isto što i ja i koji su bili u koloni svatova i koji možda nikad više neće doći jer im je dosta takvih trauma. A što je najgore svi pokušavaju to da zataškaju”.
3. **Cetinje** - Na košarkaškoj utakmici između ženskih timova Crne Gore i Srbije, koja je odigrana 13.juna 2012. godine na Cetinju, uzvikivane su parole „Ubi, ubi da Srbin ne postoji i Srbe na vrbe. Iako je ovo bila zvanična utakmica u okviru kvalifikacija za Evropsko prvenstvo Vlada Crne Gore nije osudila ovakvo ponašanje a tužilaštvo nije optužilo nikoga za ovakvo skandiranje.
3. **Batinama na Roma** - U maju 2016. je na društvenim mrežama osvanuo video snimak na kojem dva muškarca prebijaju maloljetnika sa posebnim potrebama romske nacionalnosti. Na snimku se vidi kako dijete brutalno udaraju nogama i rukama u predjelu glave. Nakon što je gotovo kompletna crnogorska javnost osudila ovaj akt mržnje, mladići su zbog nasilničkog čina završili iza rešetaka.

(c) Zastupljenost manjina u državnim organima

Rezultati naših istraživanja su pokazali da su, početkom godine, na nivou Vlade (među ministrima, direktorima direktorata i savjetnicima užeg kabineta) od više od stotinu njih, bila svega dva Albanci. U Specijalnoj antiterorističkoj jedinici (SAJ), kao elitnoj jedinici Uprave policije, nije bilo pripadnika manjinskih naroda, dok je broj pripadnika manjinskih naroda u Agenciji za nacionalnu bezbjednost (ANB) bio zanemarljiv. U Centralnoj banci, koja može poslužiti kao primjer institucije u kojoj su uslovi rada veoma dobri, od ukupno 260 zaposlenih, manje od 4% su pripadnici manjinskih naroda. Po rezultatima Ministarstva za ljudska i manjinska prava, veliki je broj institucija koje su jednonacionalne.

Nacionalna zastupljenost u državnim organima i organima državne uprave ne odgovara nacionalnoj strukturi društva. U organima državne uprave, prema podacima Ministarstva za ljudska i manjinska prava iz 2014. godine, Crnogoraca je 5.590 (82,11%), Srba 497 (7,30%), Albanaca 90 (1,32%), Bošnjaka 333 (4,89%), Muslimana 149 (2,19%), Roma 2 (0,03%) i Hrvata 27 (0,40). Nacionalna struktura društva je sljedeća: Crnogoraca 278.865 (44,91%), Srba 178.210 (28,73%), Albanaca 30.439 (4,91%), Bošnjaka 53.605 (8,65%), Muslimana 20537 (3,31%) Roma 6.251 (1,01%) i Hrvata 6021 (0,97%) - MONSTAT.

(d) Zastupljenost manjinskih jezika

Upotreba manjinskih jezika je ograničena kroz sistem obrazovanja, kao i u radu državnih organa, i to posebno pri vođenju postupka za ostvarivanje i zaštitu prava i odgovornosti građana, prilikom izdavanja javnih isprava, vođenju propisanih evidencija, ispisivanju naziva mesta i drugih geografskih naziva, naziva trgova i ulica, naziva organa, organizacija i preduzeća, obavještenja i upozorenja za javnost, kao i u radu i zastupljenosti na nacionalnom i lokalnim javnim servisima.

(e) Fond za manjine

Upravni sud je tokom 2016. godine donio tri presude kojim je poništio Odluke o raspodjeli sredstava Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, zbog toga što iste nijesu bile donijete u skladu sa Zakonom. GA je upoznala javnost o problemima u Fondu, među kojima su konflikt interesa i nezakonite raspodjele sredstava među ključnima. Fond godinama odbija da podrži interkulturalne projekte, a podržavajući između ostalih i nacionalističke projekte doprinosi povećanju etničke distance u Crnoj Gori.

IV ODNOS PREMA VJERSKIM ZAJEDNICAMA

„Nikada nemojte zaboraviti da je sve ono što je Hitler učinio u Njemačkoj bilo legalno“!

Martin Luter King

Osnovni problem u borbi protiv vjerske mržnje su niske kazne koje se izriču počiniocima ovih nedjela: Član 370 Krivičnog zakonika glasi: „(1) Ko izaziva i raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Crnoj Gori, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina. (2) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. (3) Ko djelo iz st. 1 i 2 ovog člana vrši zloupotrebom položaja ili ovlašćenja ili ako je usljed tih djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etničkih grupa koje žive u Crnoj Gori, kazniće se za djelo iz stava 1 ovog člana zatvorom od jedne do osam godina, a za djelo iz stava 2 zatvorom od dvije do deset godina“.

Na žalost, mnoga crkvena lica ne zastupaju mir, ljubav, toleranciju, jednakost, pravdu..

“Neka bi bog podario da bude što manje onih koji se klanjaju paganskom caru prokletom Dukljaninu i neka paganskog cara Dukljanina svaki Crnogorac prikuje čekićem za Vezirov most.“

*Amfilohije Radović
Podgorica, 13. januar 2002
Doček Nove godine po Julijanskom kalendaru*

Islamski vjerski objekat u Tivtu oskrnavljen je u noći između 28. i 29. oktobra 2010. godine. Tom prilikom polomljena su prozorska stakla i u molitvenom dijelu ubačen je svinjski izmet. Za ovaj incident Osnovno državno tužilaštvo u Kotoru ovo djelo je kvalifikovalo kao uništenje ili oštećenje tuđe stvari. Više državno tužilaštvo je, nakon javnog reagovanja NVO-a, preuzelo slučaj koji je prekvalifikovao krivično djelo uništenja ili oštećenja tuđe stvari u krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti. Viši sud u Podgorici osudio je Ž.M. iz Tivta na osam mjeseci zatvora i Z.R. na četiri mjeseca zatvora, zbog izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje.

Prekid skupa Jehovinih svjedoka – Dvadesetak vjerskih lica SPC i građana prekinuli su održavanje vjerskog skupa vjerske zajednice Jehovini svjedoci. Predstavnici Jehovinih svjedoka optužili su vjerska lica i grupu NN lica da su došli 17. aprila 2011. godine u Zavičajni muzej u Danilovgradu, gdje se skup održavao i uz prijetnju i uvrede koje su uputili članovima Jehovinih svjedoka prekinuli skup. Incident je prijavljen policiji i podnijeta je krivična prijava protiv S. Z. i ostalih sveštenih lica SPC, monahinja i oko dvadeset NN lica. U krivičnoj prijavi navodi se da su prijavljeni počinili krivična djela: povreda ravnopravnosti, povreda slobode ispovijedanja vjere i vršenja vjerskih obreda, povreda slobode govora i javnog istupanja, sprečavanje javnog skupa, izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i nasilničko ponašanje. Tužilaštvo je 25. jula 2011. godine saopštilo da je pred Osnovnim sudom u Danilovgradu pokrenulo postupak protiv S. Z. zbog krivičnog djela sprječavanje javnog skupa. Jehovini svjedoci iskazali su nezadovoljstvo načinom na koji je tužilaštvo postupilo i 9. avgusta 2011. godine uputili su dopis tužilaštvu u Podgorici zahtijevajući da se istraga proširi na sve odgovorne i sva počinjena krivična djela. Osnovni sud u Danilovgradu je donio presudu kojom je okrivljeni S. Z. oslobođen optužbe jer nije prekinuo javni skup, zbog čega je optužen, već vjerski skup. Viši sud u Podgorici potvrdio je prvostepenu presudu.

Napadi na islamske objekte u Bijelom Polju i Baru – U martu 2015. godine oskrnavljena je džamija u Bijelom Polju tako što su na fasadu džamije bačene fekalije i demoliran je i vjerski objekat u Baru.

„Umberto Eko je rekao da je za fašizam svako neslaganje izdaja. Takav je način razmišljanja ideološke oligarhije iz Novog Pazara, g. Zukorlića i ljudi koji razmišljaju kao on. Šokiran sam njihovim izlivom fašizma i mržnje“.

*Reis IZCG Rifat Fejzić
Intervju za „Vijesti“, 28.09.2014.god.*

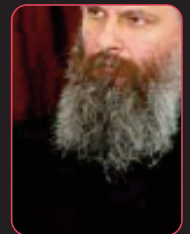
Napad na crkvu u Rožajama 29. septembra 2014. godine: Četvorica dječaka mlađih od 14 godina upali su u zasjedu rožajske policije, kada su u subotu ujutro pokušali da kamenuju crkvu Ružica u tom gradu. Policija je takođe otkrila da su oni samo nedelju dana prije ovog događaja kamenjem gađali krov parohijskog doma, a u vrijeme Krstovdanske liturgije crkvu.

“Svi narodi koji se nalaze na ovoj planeti, oni su samo jeretici, osim pravoslavnih. Oni uopšte ne mogu nikakvu blagodat da dobiju od Boga. Postoji samo Anđeo jedan koji te narode čuva, da ne dođe do strašnoga haosa i čeka da svojom slobodnom voljom pređu u pravoslavlje“.

*Otac Jojilo Bulatović
sa facebook strane Oca Jojila: <https://www.facebook.com/otacjoil?fref=ts>*

“Pravoslavna crkva nikad ne može da blagosilja ono što nije stvorio bog, a definitivno crnogorsku naciju nije stvorio bog nego je ona plod ljudskih sujeta i slabosti, a generalno je tvorac crnogorske nacije zapravo đavo u suštini stvari“

*Protosinđel Nikodim (Bogosavljević)
Radio Svetigora 28.03.2011.god.*

Citati koje smo naveli, a koji su došli od strane duhovnih lica samo su dio aktivnosti koji oni imaju a koje su usmjerene da homogenizuju svoje vjerske grupe i to nažalost, nerijetko rade mržnjom i podgrijavanjem predrasuda prema drugim vjerskim grupama, što se iz ovih primjera veoma lako uočava. Na taj način oni održavaju jaz između ljudi, podgrijavaju političke i vjerske tenzije i na kraju – time predstavljaju krupnu prepreku jačanju građanskog društva i stvaranju građanskog identiteta.

U selu Dragovoljići, nadomak Nikšića, 21.septembra 2008.godine dogodio se incident kada je Crnogorska pravoslavna crkva postavljala kamen temeljac za izgradnju manastira. O.M., Z.M., R.S., i D.B., su okrivljene da su gađale jajima policajce, koji su bili zaduženi da obezbijede pristalicama i predstavnicima CPC da dođu do crkve. Zbog ovog incidenta one su osuđene prekršajno, a morale su da plate 500 eura, što je kasnije preinačeno u 250 eura. Pošto nijesu htjele da plate kaznu, sud im je odredio desetodnevni zatvor.

Cetinje - jedan od težih primjera koji se desio na ovim prostorima jeste kada je jula 2012. godine vlasnik Etno sela “Kadmi“ izbacio iz svog restorana V.R., petoro njene maloljetne djece i monahinju Mitropolije crnogorsko-primorske, eparhije Srpske pravoslavne crkve. “Okrenuli smo se da vidimo da li se to neko našalio, kada smo ugledali čovjeka koji je bio potpuno ozbiljan i gledao je u vjersku učiteljicu moje djece, koja je bila u crkvenoj odori. Upitao je vjeroučiteljicu, kao da je znao od govor: ‘Vi radite za srpsku crkvu?’, na šta mu je kratko odgovorila: ‘Radim’. Dodala je da je čovjek nakon odgovora monahinje ponovio: “Za vas ođe nema hrane, ođe je sve crnogorsko”. Na cijelu situaciju, vlasnik Etno sela kazao je: “Napiši da sam crnogorski nacionalista”, i da “Srbi ne mogu da jedu kod mene”. Nakon podizanja optužnice prekršajni postupak je obustavljen u septembar 2013. godine zbog nepojavljivanja predstavnika cetinjskog Osnovnog državnog tužilaštva, kojem je ovlašćenja u predmetu predalo Više tužilaštvo u Podgorici, a koje je iniciralo podizanje optužnice.

Napad na Protojereja Crnogorske pravoslavne crkve Bojana Bojovića dogodio se u julu 2010. godine. On je napadnut kada je pokušao da prođe putem koji vodi prema imanju na kojem je planirana gradnja hrama CPC. On je rekao da se incident dogodio na javnom putu Nikšić – Risji do i da je o tome obavijestio policiju. Bojović je tada izjavio da ga mještani sprječavaju da prođe kroz svoje imanje i da se to ne dešava prvi put.

V MEDIJI

„Postaće vidljivo da je, kao što se i koristi, riječ „fašizam“ sasvim besmislena. U razgovoru se, svakako, koristi znatno šire nego u pisanoj formi. Čuo sam da se riječ koristi i primjenjuje na poljoprivrednike, trgovce, tjelesno kažnjavanje, lov na lisice, borbu s bikovima, Komitet 1922., Komitet 1941., Kiplinga, Gandija, Čiang Kai-Šeka, homoseksualnost, Prisljeve emisije, hostele za mlade, astrologiju, žene, pse i ne znam na šta sve drugo...“na svijetu. Sloboda i oslobođenje zadaci su kojima nikada nema kraja“.

Džordž Orvel

(a) Govor mržnje

U Crnoj Gori je došlo do decentralizacije govora mržnje, pa je tako fašizam diktiran sa različitih adresa, a koplje iznad svih su tabloidi. Skorašnji primjer je incident koji se dogodio na fudbalskoj utakmici između Srbije i Albanije u Beogradu, koji osim što je izazvao lavinu reakcija crnogorske javnosti, praćen je i skandaloznim medijskim natpisom u jednom od štampanih medija.

Tabloid je posvetio čitavu naslovnu stranu tekstu o slavlju navijača albanske reprezentacije u Tuzima, Plavu i Ulcinju sa skandaloznim nadnaslovom: “Šiptarska svinjarija”, otvoreno omalovažavajući sve Albance u Crnoj Gori.

Govor mržnje koji je najavljen na naslovnoj strani nastavlja se i na udarnim stranama tog tabloida. U tu svrhu čak je iskorišćena i golišava “informerka” na trećoj strani koja ističe očito redakcijski stav: “Meni je ovih Šiptara pun kofer”.

Na taj način, umjesto da se suprostavi fašizmu, medij argumentovanom kritikom političke provokacije, crnogorsko izdanje ovog srbijanskog glasila uzvratilo je šovinizmom posredstvom medija.

(b) Između redova

Nezavisni dnevnik „Vijesti“ je 24. jula. 2005. godine, na naslovnici stavlja tekst „Bez klime i kupatila više ne ljetuju ni Srbijanci“. Kao što se iz naslova može vidjeti, a govoreći o minimumu standarda u turizmu, autor je stavio etiketu jednom narodu da su građani drugog reda.

“Braćo-duklijani, montenegrini, liberali, GZP-ovci, Bošnjaci, muslimani, Albanci, Hrvati, Romi, cigani, gabelji, narkomani, šverceri, kriminalci, lopovi, špijuni, nazdravlje vam »neovisni« Montenegro! Kao što vidite, ovdje jedino nema Crnogoraca i Srba! Onih što su vjekovima stvarali Crnu Goru; pitajući se »Pa zašto je onda na Cetinju organizovana centralna svečanost zbog crnogorskog samoponištenja? Zašto su na Cetinju volovi pekli volove«“

*Dragan Rosandic,
kolumnista Dan-a*

(c) Elementi govora mržnje u izbornoj kampanji 2016.

U periodu prije parlamentarnih izbora, održanih 16. oktobra 2016. godine, zabilježena su nekoliko primjera retorike sa elementima govora mržnje i to u kometarima na društvenim mrežama i portalima. Elementi govora mržnje zabilježeni su u slučaju u kojem je službenik Uprave policije Vladimir Medenica preko svog naloga na Fejsbuku vrijeđao člana političke grupacije “Otpor beznađu” Marka Milačića. Medenica je na Fejsbuk stranici “Otpora beznađu” ispod dijela Milačićevog govora sa prošlogodišnjih oktobarskih protesta napisao: “Kakav posro. Baljega pederska”. Sagledavajući navedeni predmet, Etički odbor Uprave policije se izjasnio da je u postupanju ovog policijskog službenika došlo do kršenja Kodeksa policijske etike u članu 9 stav 4. „Prilikom aktivnosti na društvenim mrežama policijski službenik je dužan da se ponaša na način da štiti svoj ugled i ugled Policije u cjelini, u skladu sa zakonom i ovim kodeksom, i ne smije iznositi svoja politička, niti druga uvjerenja i stavove kojima može izazvati mržnju ili netrpeljivost po bilo kom osnovu“.

U istom periodu registrovani su brojni primjeri govora mržnje u komentarima na većini portala u Crnoj Gori. Najekstremniji primjer je tragedija u kojoj su 19. septembra dvije mlade osobe izgubile život u saobraćajnoj nesreći. S obzirom na činjenicu da je stradali mladić bio pripadnik političke partije, pojedini građani su tragediju iskoristili kako bi u komentarima na portalima iznijeli svoje ostrašćene političke stavove i na taj način ovu nesreću stavili u neprimjeren kontekst. Administratori portala nijesu reagovali na govor mržnje u komentarima te time pokazali da je ovo problem kojim medijska zajednica treba ozbiljno da se pozabavi, ali i regulatori, pravosudni organi i policija.

(d) Pritisak na medije

Poseban oblik fašizma je pritisak na medije. Kontrola medija u Crnoj Gori donedavno je bila prisutna preko direktnog vlasništva u dnevnom listu "Pobjeda", pa do mekane cenzure koja se ogleda u finansijskom pritisku. Upravo je Evropska komisija u svom izvještaju ukazala na položaj nezavisnih medija, koji su mete napada i političkih i ekonomskih pritisaka. Jedan od konkretnih primjera finansijskog pritiska na medije je i oglašavanje pri javnim nabavkama. Dosljednom primjenom zakonskih normi u oblasti javnih nabavki potrebno je obezbijediti transparentnost i konkurentnost, kada su korišćenje medijskih usluga i oglašavanje u pitanju. Ranije su pozivi ipak i isključivo bili objavljeni u dnevnom listu "Pobjeda", koji je bio u većinskom državnom vlasništvu. Na taj način, narušavalo se načelo konkurentnosti, ali se i uticalo na manju vidljivost poziva za javnu nabavku, budući da se ne oglašava u najtiražnijem dnevnom listu, iako je zakonom predviđeno da je neophodno obezbijediti pokrivenost ciljane populacije ili "većine" javnosti. Na ovaj način se jasno vršio pritisak na nezavisne medije koji su uskraćeni za finansijsku podršku, dok se sav novac slivao u budžet glasila koje je bilo u vlasništvu oglašivača.

Na osnovu istraživanja CGO, državno finansiranje medija u Crnoj Gori je neregulisano, nekontrolisano i netransparentno. Najveći dio marketinških sredstava koje država i državna preduzeća imaju na raspolaganju, je usmjereno prema nekritičkim medijima. Iako, u Crnoj Gori ne postoje vidljivi mehanizmi direktne cenzure i kontrole medija od strane države, zbog ograničenja propisanih Ustavom i medijskim zakonima. Međutim, postoji dovoljno indicija da se ustvrditi postojanje prikrivene kontrole, a prije svega i zbog nepostojanja svih kriterijuma koji definišu ovu pojavu.

(e) Monitoring medija (statistika)

Monitoringom je obuhvaćen sadržaj sljedećih medija:

Dnevni listovi i nedjeljnici: Vijesti, Dan, Pobjeda, Dnevne novine, Večernje novosti, Blic CG i Informer CG.

Večernje informativne emisije televizija: RTCG1, Vijesti, Atlas, Pink, Montena i Prva.

Online mediji: Web portali Cafe del Montenegro (CdM) i Analitika

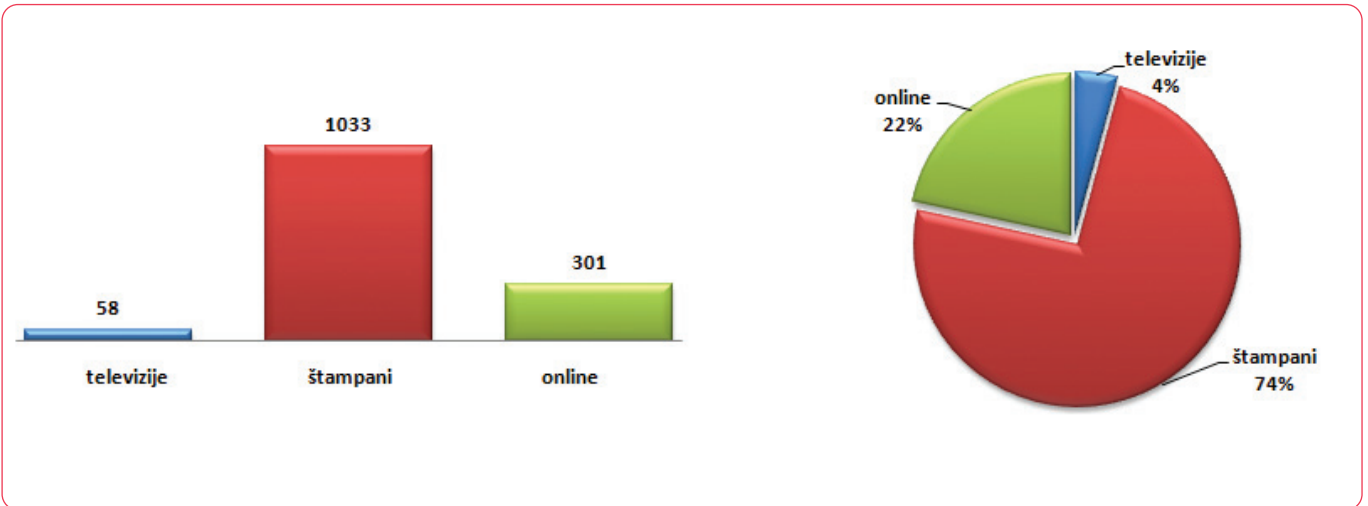
Posmatrani period: 01. januar 2014 - 31. decembar 2014. godine

Medijsko prisustvo pojma FAŠIZAM (2014. godina)

Monitoringom medijskog sadržaja u periodu od 1. januar do 31. decembra 2014. godine, u sadržaju sve tri vrste medija, evidentirano je 1376 objava koje sadrže pojam FAŠIZAM, odnosno, riječi izvedene iz tog pojma (fašizma, fašista, fašistički, itd.). Dakle, u prosjeku, na dnevnom nivou mediji u Crnoj Gori su plasirali tri objave u kojima je spomenut fašizam (ili neka od izvedenica), odnosno, 116 objava mjesečno.

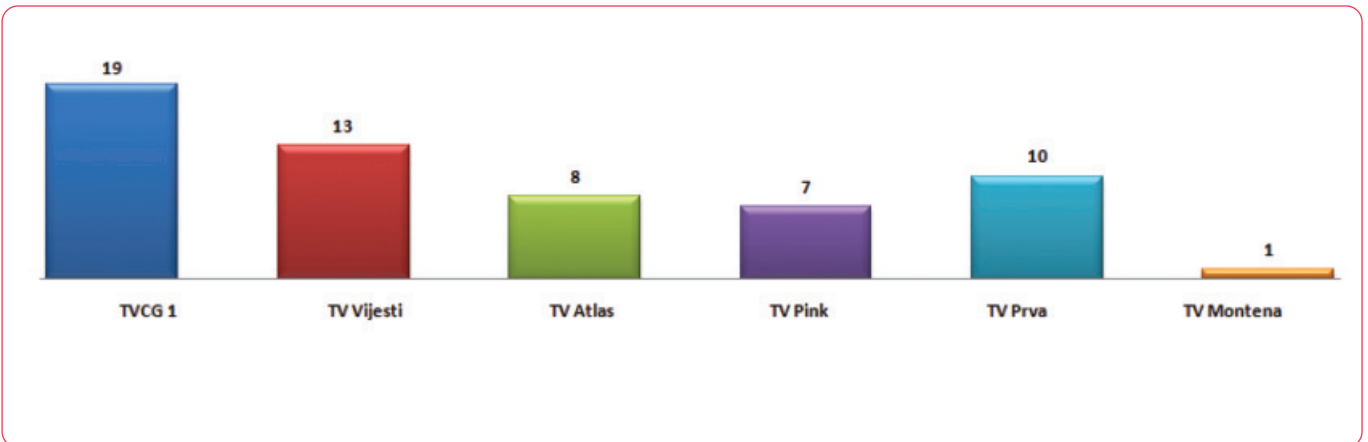
Posmatrano po vrsti medija, najveći broj objava evidentiran je u sadržaju štampanih medija – 1033, što čini čak 74% ukupne medijske pokrivenosti pojma fašizam. Ovo ne treba da čudi jer je medijski prostor kojim raspolažu štampani mediji značajno veći od medijskog prostora televizija (monitoringom su obuhvaćene samo centralne informativne emisije televizija - glavni dnevници). Takođe, broj štampanih medija koji su bili dio ovog monitoringa je višestruko veći od broja online medija, čiji smo sadržaj pratili (šest štampanih medija i dva portala), te se može smatrati da je pojam fašizam u značajnoj mjeri bio prisutan i u sadržaju online medija.

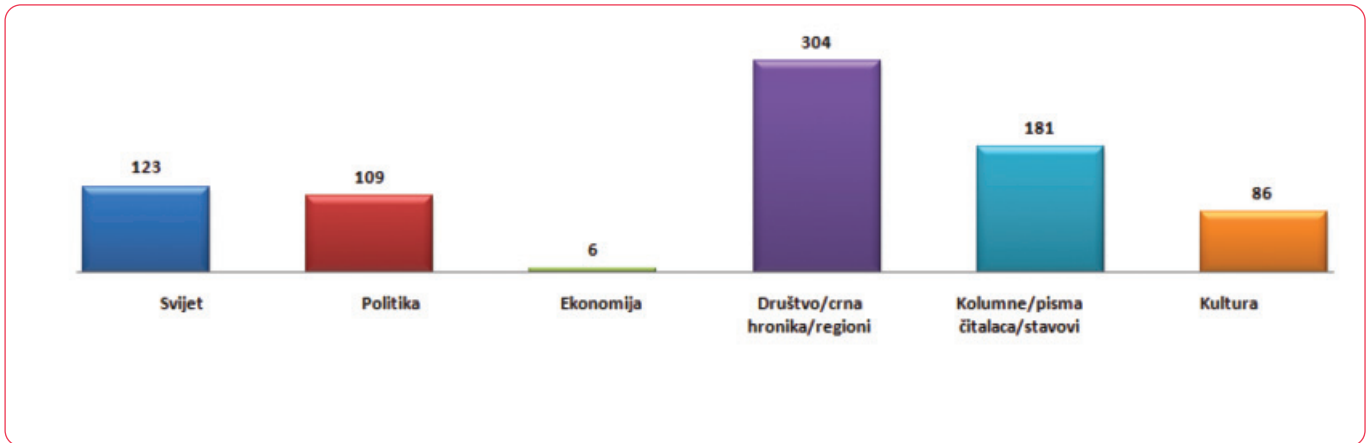
Grafikoni 1 i 2 Broj objava po vrsti medija / Procentualni prikaz publiciteta pojma „fašizam“

Kada su u pitanju televizije, zbog strožeg pristupa prilikom odabira informacija koje se plasiraju u relativno „skučenom“ medijskom prostoru u okviru centralnih informativnih emisija, broj objava evidentiranih u sadržaju ove vrste medija iznosi svega 58. Naime, televizije su primorane da prave rigorozniju selekciju informacija (po principu važnosti i aktuelnosti) pa su u sadržaju ove vrste medija plasirana, uslovno rečeno, važnija pominjanja pojma fašizma. Međutim, pregledom strukture objava plasiranih u televizijskom sadržaju vidimo da se uglavnom radi o objavama koje sadrže informacije o obilježavanju nekih važnih istorijskih datuma (Dan državnosti CG, Trinaestojulski ustanak, Dan pobjede nad fašizmom, proslave datuma oslobođenja gradova u CG i slično). Po broju objava, blago se izdvaja Javni medijski servis Crne Gore (TVCG).

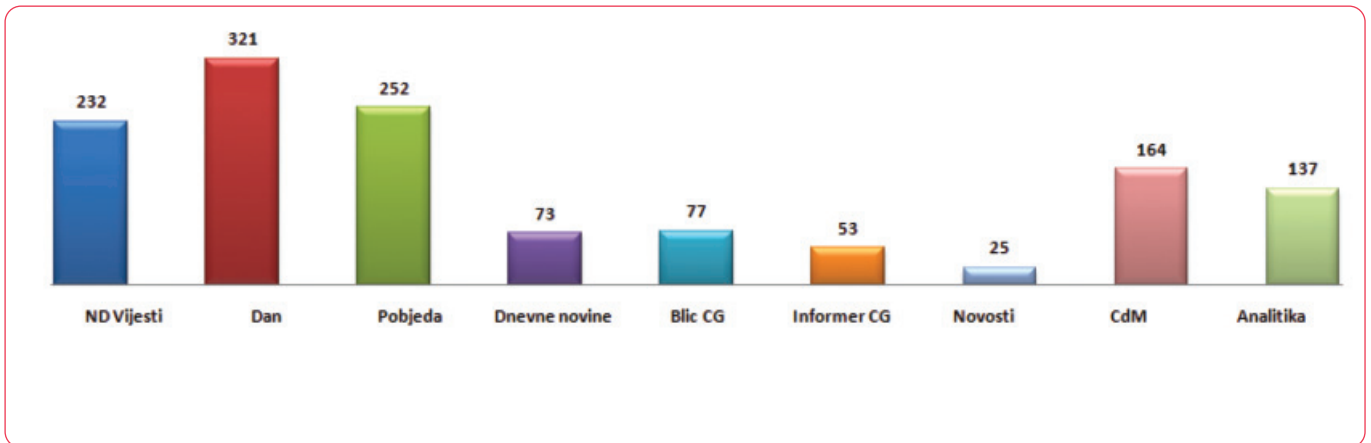
Grafikon 3 Broj objava – televizije pojedinačno

Za razliku od televizija u čijem sadržaju, kako smo naglasili, pojam fašizam 2014. godine nije ostvario značajnu prisutnost, u sadržaju štampanih i online medija na dnevnoj bazi plasirane su tri objave koje sadrže ovaj pojam. Međutim, za razliku od televizija, monitoringom štampanih medija obuhvaćene su i objave iz rubrike „Svijet“, posvećene vijestima iz svijeta. Samo u okviru ovih rubrika, pojam fašizam spomenut je u 123 objave, što iznosi 11% pokrivenosti pojma u sadržaju štampanih medija. Očekivano, pojam fašizam najmanje se spominjao u okviru rubrike „Ekonomija“. Interesantno je da je pojam fašizam u respektabilnoj mjeri bio prisutan u okviru rubrika koje sadrže lične stavove pojedinaca („pisma čitalaca“, kolumne i sl.). Iako se u izvjesnoj mjeri radi o sporadičnim, neutralnim pominjanjima, pominjanja u okviru ovih rubrika u najvećem broju predstavljaju osudu fašizma. U okviru rubrika koje su posvećene političkim aktuelnostima evidentirano je oko stotinu objava u kojima se spominje fašizam. U najvećem broju objava, radi se o nedvosmislenim osudama fašizma (čestitke političara povodom važnih istorijskih datuma i ukazivanje na „antifašističku tradiciju“ CG i slično).

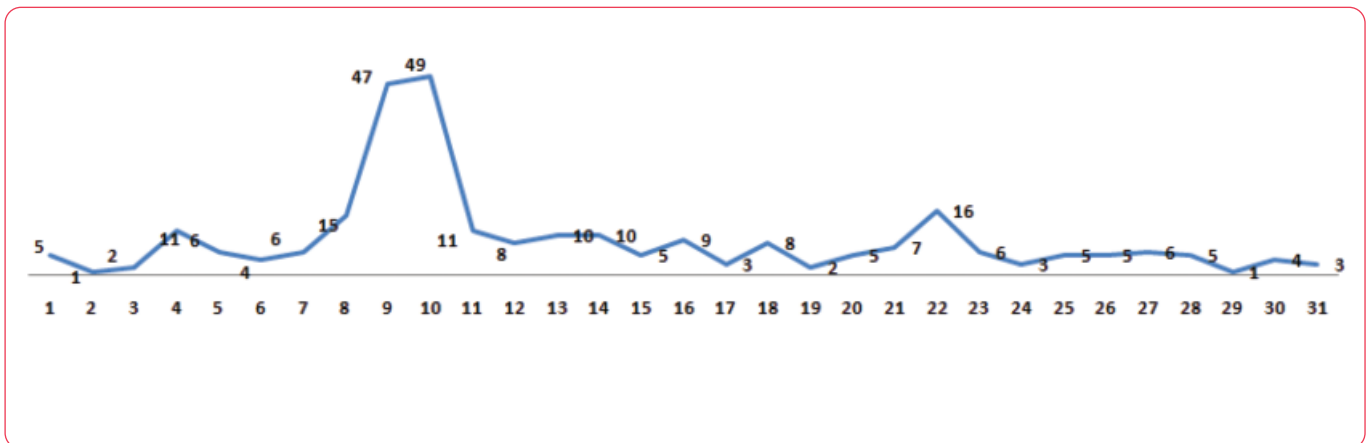

Grafikon 4 Broj objava – rubrike u štampanim medijima

Po broju objava izdvojila su se tri medija: Dan, Vijesti i Pobjeda. Pojam fašizam, tokom 2014. godine, značajno je bio prisutan i u sadržaju portala Cafe del Montenegro (CdM) i Analitika. S druge strane, list Dnevne novine, koji raspolaže približno jednakim medijskim prostorom kao Vijesti i Pobjeda, plasirao je značajno manji broj objava u kojima je evidentirano prisustvo pojma fašizam.

Grafikon 5 Broj objava – štampani i online mediji pojedinačno

Grafikon 6 trend objava u maju 2014.

Interesantan je podatak da se riječi **“fašizam”** i **“NATO” zajedno pojavljuju u čak 142 objave**. Vrlo često ova dva pojma nisu povezana, međutim nisu rijetke ni situacije kada pojedini subjekti ove pojmove direkto povezuju (NATO - „fašistička organizacija“). Uglavnom se radi o aktivistima nevladinih organizacija i pojedincima koji se zalažu za vojnu neutralnost Crne Gore, odnosno protive se učlanjenju Crne Gore u NATO.

Dok je pojam “fašizam” (i njegove izvedenice), kada su u pitanju televizije, najviše koristila TVCG (prenosila najviše informacija koje sadrže taj pojam), pojam “govor mržnje” najprisutniji je u sadržaju TV Vijesti. Podsjetićemo, televizije su pojam “fašizam” uglavnom plasirale prenoseći informacije o obilježavanju važnih historijskih datuma (protokoli i izjave političara). S druge strane, kada se koristi pojam “govor mržnje” jasno se ukazuje na sami problem (konkretan primjer ili potrebu da se društvo izbori sa pojavom govora mržnje). Međutim, 49 objava u toku jedne godine, može se smatrati izraženo malim brojem, te stoga ovaj pojam nije bio u dovoljnoj mjeri zastupljen u televizijskom sadržaju. Podsjetićemo, monitoringom su obuhvaćene samo centralne informativne emisije televizija (glavni dnevници).

S druge strane, značajan broj štampanih medija i oba portala, posvetili su osjetnu pažnju pojmu “govor mržnje” u 2014. godini. Po broju objava, izdvaja se portal CdM (106) i dnevni listovi Dan (86) i Pobjeda (80).

Za razliku od medijske pokrivenosti pojma „fašizam“, kog karakteriše manje-više ujednačen mjesečni trend (dva izuzetka), mjesečni trend broja objava koje sadrže pojam “govor mržnje” ima velike oscilacije. Naime, “fašizam” se kretao u opsegu 70-80 objava mjesečno, dok broj objava koje sadrže pojam “govor mržnje” oscilira od 30 do 90.

Izvjerno je da predstavnici ugroženih grupa, odnosno grupa koje sebe smatraju ugroženim, često ukazuju na prisutnost govora mržnje kao i na potrebu njegovog prevazilaženja. Riječ je o grupama koje se zbog svog ličnog svojstva (pol, seksualna orijentacija, etička, nacionalna, vjerska pripadnost i sl.) mogu smatrati manjinskim ili makar drugačijim. Ove grupe u medijima nastupaju kroz različite organizacije i, između ostalog, ukazuju na problem govora mržnje usmjerenog ka njima.

Rezultat analize medijskog sadržaja:

- Monitoringom medijskog sadržaja u periodu od 1. januar do 31. decembra 2014. godine u sadržaju sve tri vrste medija evidentirano je 1376 objava koje sadrže pojam “FAŠIZAM”.
- U prosjeku, na dnevnom nivou mediji u Crnoj Gori plasirali su tri objave u kojima je spomenut fašizam.
- Najveći broj objava u kojima se pojavljuje pojam “fašizam” zabilježen je u mjesecima kada se obilježavaju važni historijski datumi (npr. 9. maj, Dan pobjede nad fašizmom).
- Na osnovu kvalitativne analize utvrđeno je da se pojam “fašizam” u najvećoj mjeri koristi sporadično (na jednom mjestu u tekstu i van užeg konteksta teksta).
- Kvalitativna analiza (za april 2014.) pokazala je i da mediji i ostali subjekti pojam “fašizam” uglavnom stavljaju u negativan kontekst (osuđuju ga ili njime pokušavaju da osude neko drugo ponašanje ili situaciju).
- Pojam “GOVOR MRŽNJE” je u periodu od 1. januar do 31. decembar 2014. godine, bio prisutan u 561 objavi.
- Broj objava koje su vezane za govor mržnje, kao pojam oscilira u odnosu na konkretan događaj (organizovanje radionica, promovisanje prava LGBT, slučaj Informer, medijska polemika pojedinih subjekata i sl.)
- Predstavnici grupa koje se zbog svog ličnog svojstva osjećaju ugroženim, često, u medijima, ukazuju na potrebu borbe protiv govora mržnje, čime utiču na povećanje prisutnosti ovog termina.

VI MANIFESTOVANJE, PRIHVATANJE I RELATIZOVANJE FAŠISTIČKIH POKRETA

„Fašizam se može definisati kao oblik političkog ponašanja opsednut propadanjem zajednice, poniženjem i statusom žrtve, kao i kompenzatornim kultovima jedinstva, energije i čistote, u kojem masovni pokret posvećenih nacionalističkih militantata, radeći u nelagodnoj, ali efektivnoj saradnji sa tradicionalnim elitama, napušta demokratske slobode i posvećuje se ciljevima unutrašnjeg čišćenja i spoljašnje ekspanzije kroz osvetničko nasilje i bez ikakvih etičkih i pravnih ograničenja“.

Robert Pakston

(a) Fašizam na ulicama

Mržnja i otvorena agresija su posebno ispoljavani prema LGBT zajednici. Grafiti kojima je pokazivana netrpeljivost prema njima je pokazatelj koliko smo kao društvo sazreli. Forum LGBT-a ima listu lokacija i o tome je obaviještena policija, traženo uklanjanje grafiti, a evo i nekih primjera:

Foto LGBT Forum Progres

Takođe ništa bolje nisu prošli ni Srbi. Na Cetinju u noći između 17-tog i 18-tog januara 2006.god je osvanuo grafit.

Foto IN4S

Ni pripadnici islamske vjeroispovijesti nisu bili pošteđeni. Dana 27. avgusta 2012. godine u centru Podgorice osvanuo je grafit „Nož, žica Srebrenica“

Dana 2. februara 2014. godine, u Tivtu su nepoznati počinioci pod okriljem noći neprimjerenim grafitima ispicali najveći dio fasade centralnog objekta Osnovne škole "Drago Milović", njenog područnog odjeljenja u Donjoj Lastvi, kao i fasadu objekta vrtića Javne prosvjetne ustanove "Bambi" u Donjoj Lastvi. Osim vulgarnih slika, fasade, kao i i prozori ovih ustanova, ispicali su nacističkim, ustaškim i četničkim simbolima, nacionalističkim parolama..

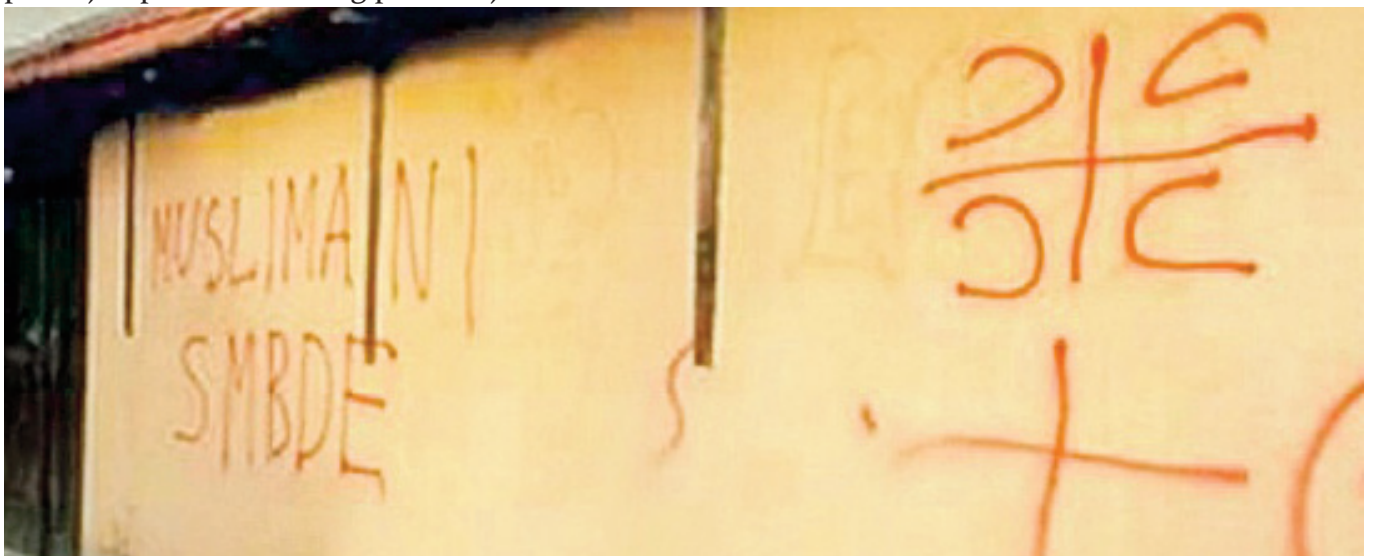

Foto Vijesti

Ono što je ovim primjerima zajedničko jeste nekažnjivost. Niko od ovih autora nije otkriven a kamoli procesuiran i kažnjen.¹

Mržnja i otvorena agresija ne bilježe tendenciju rasta, no i dalje su učestale. Posljednji primjer je iz Pljevalja uoči parlamentarnih izbora 19.09.2016.godine, kada su osvanuli grafiti "Muslimani smrde". Ono što u kontinuitetu brine je da se zarad politike poseže ka ovakvim sredstvima, te da se u multietničkim zajednicama pokušava na ovaj način jeftino profitirati, dok političke partije ne prepoznaju opasnost ovakvog ponašanja.

¹ Ovo nijesu svi primjeri (ima i drastičnijih) već samo neki do kojih su istraživači GA došli tokom pripreme publikacije.

(b) Sljedbenici fašističkih pokreta²

1. Inicijativa za obnovu fašističkih spomenika - U Beranama u Gornjem Zaostru 2002 i 2003. godine nekoliko puta je pokušano da se podigne spomenika četničkom vojvodi Pavlu Đurišiću.

2. Vojvodska titula Andriji Mandiću - Po "posljednjoj želji" četničkog vojvode Mila Rakočevića, 40 dana poslije njegove smrti proglašeno je 15 vojvoda od kojih pet iz Crne Gore. Među njima je bio i Predsjednik Nove srpske demokratije Andrija Mandić. Prema pisanju medija Mandić je prihvatio titulu. (<http://www.vijesti.me/vijesti/crna-gora-drzava-u-kandzama-velikasa-20801>)

3. Sljedbenici zelenaškog pokreta - Isticanje zelenaških zastava na javnim mjestima i kulturno udruženje koje dobije ime po kontroverznoj osobi koja je saradivala sa fašistima - simbol je društvene legitimacije i te osobe i njegovog političkog nasljeđa.

4. Četnici u civilnom sektoru - Da je fašizam u Crnoj Gori i dalje prisutan, te da se istorijske činjenice i dalje tumače iz različitih uglova, govori registracija nevladine organizacije Ravnogorski pokret. Naime, u aprilu 2016. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) je donijelo Rješenje o upisu pomenute organizacije u Registar nevladinih organizacija.

Nakon oštih reakcija dijela javnosti, kao i inicijative Građanske alijanse da se zabrani rad NVO Ravnogorski pokret, s obzirom na to da je riječ o nacionalističkom pokretu koji promovise nacionalnu mržnju, zastupa ideologiju koja je tokom Drugog svjetskog rata pobila hiljade nevinih i koju je kao takvu država proglasila fašističkom, i da je ta presuda i dalje pravosnažna, MUP je zabranio rad pomenute organizacije.

Tadašnji rukovodilac Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i potpredsjednik crnogorske Vlade Duško Marković donio je u maju rješenje o ukidanju u kojem se navodi da je djelovanje Ravnogorskog pokreta suprotno Ustavu, jer "zastupa i zagovara ideologiju koja predstavlja opasnost po nezavisnost, suverenost i ustavno uređenje Crne Gore, što izaziva opasnost po javni mir, javni poredak i javni moral".

(c) Sjećanja na (anti)fašiste

„Pogled na domovinu, ime je spomenika koji je Miro Barešić, atentator na jugoslovenskog ambasadora u Švedskoj Vladimira Rolovića, dobio u svom rodnom mjestu Dragama u Hrvatskoj. Nakon podizanja spomenika u Hrvatskoj, Građanska alijansa uputila je inicijativu gradonačelniku Podgorice Slavoljubu Stijepoviću da dio ulice, nazvan po drugom narodnom heroju Vladimiru Vladu Četkoviću, preimenuje u ime ubijenog jugoslovenskog ambasadora u Švedskoj, Vladimira Rolovića, i da se nekadašnjem jugoslovenskom i crnogorskom diplomatu i narodnom heroju podigne spomenik u parku u Tološima, u blizini hrvatske ambasade. Inicijativa, na koju gradonačelnik Podgorice nije odgovorio, je način borbe za antifašističke ideje, s obzirom da su obojica crnogorskih narodnih heroja predvodila jedinice u kojima su dominantni sastav predstavljali hrvatski partizani.

U ovom incidentu nije bilo nikakve reakcije države.

Većina spomenika iz NOB-a je zapušteno ili u veoma lošem stanju.

„Spomen-obilježja, kako pojedinci misle, nijesu samo gomila kamenja ili figure, već se preko njih čuvaju od zaborava značajni događaji i istaknute ličnosti, čuvaju se uspomene iz prošlosti i odaje zahvalnost onima koji su se žrtvovali za našu slobodu i budućnost“, kazao je Radislav Stanišić, predsjednik CK JKPCG.

² Mnogi od pomenutih tvrde da ne slijede fašističku ideologiju, ali slave ličnosti koje su saradivale sa fašističkim okupatorima.

VII POLOŽAJ ŽENA

“Na ovim prostorima fašizam je uvijek otvorena mogućnost, i to ne treba nikad smetnuti s uma. Najzad, vidjeli smo ga devedesetih na djelu. Danas je fašizam donekle demokratski našminkan, lijepo upakovan s mašnicom, ali on je i dalje tu, uvijek prisutan kao alternativa.”

Dragan Radulović

Istorijski gledano, u vladama fašističkih nacija muškarci uveliko dominiraju. Pod fašističkim režimom tradicionalne uloge polova su mnogo rigidnije.

Crna Gora i dalje drži neslavno posljednje mjesto po **procentu** žena u politici u odnosu na zemlje regiona, a na političkoj sceni i u vlasti – većim dijelom i u opoziciji – ne postoji volja i spremnost da se takvo stanje mijenja.

Ilustracije radi, u Crnoj Gori od uvođenja višepartijskog sistema od 1991. godine, **uloge žena** u partijama bile su više nego minorne i nisu imale važnije uloge. Ako posmatramo hronološki vidimo da je procentualno učešće žena u politici bilo postepeno ali i dalje daleko od zakonski zagarantovanih 30%.

Pa tako, u Vladi 1991. godine nije bilo učešća niti jedne žene, kao ni u Vladi 1996. godine. Situacija se pomjera s mrtve tačke tek 2003. godine kada u Vladi uzimaju učešće dvije žene ili 11,1%. Međutim, kada se očekivalo da se učešće žena ojača konstituisanjem Vlade iz 2008. godine, stanje se pogoršalo jer je samo jedna žena uzela učešće u toj Vladi ili 6,25%. U Vladi su 2012. godine sjedjele tri žene ili 16,6%, čime smo daleko od standarda Evrope.

Ono što je zajedničko svim ovim Vladama jeste da je gđin Milo Đukanović bio predsjednik, osim kratko u jednom mandatu kada je gđin Igor Lukšić bio predsjednik Vlade.

Izjava jedne opozicione poslanice najbolje oslikava stanje u crnogorskom društvu „*Ja hoću da se bavim politikom... Dozvolite mi to, jer želim da mi moja država omogući da se bavim politikom. Ali, onda oni obično kažu - znaš politika je prljav posao i to nije za žene nego je to ipak više za muškarce. Ali ja kažem da politika ne mora da bude prljav posao, zavisi kako taj posao radiš. Onda oni kažu da je to tačno ali i dodaju da to mogu samo kvalitetne žene a njih je malo koje hoće da se bave politikom. Ja ih onda pitam da li je neko uradio istraživanje o tome koliko je kvalitetnih muškaraca koji se bave politikom*“.

Prema posljednjim istraživanjima organizacije UN-a u Crnoj Gori, žene **zarađuju** čak 18% manje od muškaraca koji rade isti posao. Iako ženska populacija čini polovinu ukupne, u biznisu ih ima tek oko devet odsto što pokazuje **neravnopravan** položaj u crnogorskom društvu. I pored povećanja kvota za učešće žena u Parlamentu, naša država je na 80. mjestu na listi Inter-parlamentarne unije, sa svega 18% žena u skupštinskim klupama.

Podaci UNDP-a pokazuju da je svaka treća žena u Crnoj Gori **žrtva** nekog vida **nasilja**, dok čak 92 odsto građana smatra da postoji nasilje u porodici. Posebno izražen problem, u ovom kontekstu, jeste da je procenat žena koje su spremne da govore o nasilju mali, dok svaka treća osoba, iz različitih razloga, ne bi bila spremna da prijavi nasilje u porodici. Četvrtina stanovništva vjeruje da je žrtva odgovorna za nasilje, jer ga «izaziva svojim postupcima» a žrtve nasilja u Crnoj Gori su najčešće žene i djeca, dok su muškarci prepoznati kao nasilnici. Ohrabruje podatak UN-a iz marta mjeseca ove godine da se procenat prijava nasilja u porodici, gdje su najčešće žrtve žene, uvećao za više od 250 %. Ipak, ono što je neophodno učiniti odnosi se na uspostavljanje jakog sistema zaštite žena ali i izgradnje ambijenta u kojem se žena osjeća zaštićeno a kako bi ravnopravno mogla uživati u svojim zakonom zagarantovanim pravima i razvijati svoje potencijale.

O tretmanu koji žena ima u crnogorskom društvu najbolje svjedoči izjava biznismena i aktuelnog vlasnika crnogorskog Kombinata aluminijuma Veselina Pejovića koji je nakon konflikta sa opozicionim poslanikom izjavio u sudnici: " ...Samo sam ga pljunuo i zavalio mu šamarčinu, jer šamar možete da opalite samo ženi. Ja sam njemu samo zavalio šamar kao jednoj običnoj ženturači... Gdje god ga budem sreo pljunuću ga i išamaraću ga kao jednu ženturaču..."

U crnogorskom društvu, gdje su elementi patrijarhata i dalje veoma izraženi, evidentan je problem i u sferi naslednog prava, gdje običajno ima primat a osim toga država ne pokazuje interesovanje prema tom problemu na način da svojom politikom želi promijeniti ili uticati na izmjene takvog modela razmišljanja. Istraživanja koja su rađena na temu nasljeđivanja, ukazuju na to da su žene u Crnoj Gori u malom procentu vlasnice nepokretnosti. Prema studiji iz 2014. godine, svega 8% žena koje bi započele svoj biznis, posjeduju zemlju nasuprot 70% muškaraca. **Odricanje** od nasljedstva i neposjedovanje imovine čini žene ekonomski ranjivim i zavisnim, a prema podacima Centra za ženska prava sve je više slučajeva ekonomskog nasilja nad ženama. Veliki broj žena u Crnoj Gori nalazi se u riziku od siromaštva i veoma teško žive zbog činjenice da su dobar dio života provele ekonomski zavisne, kako od svojih muških rođaka tako kasnije i od partnera.

Politički položaj žena nakon izbora 2016.

Nakon parlamentarnih izbora politički položaj žena se unaprijedio sudeći po zastupljenosti žena na rukovodećim funkcijama u ministarstvima kao i procentualno u novom sazivu Skupštine Crne Gore.

U novoj Vladi Crne Gore mjesta ima za 4 ministarke ili 21 procenat dok je u Parlamentu 22 odsto žena ili pet procenata više nego što je bilo u prethodnom sazivu.

Ovo povećanje je i dalje ispod zakonom propisane kvote od 30%, a Crnu Goru i dalje ostavlja na začelju liste po učešću žena u parlamentima u regionu.

VIII ODNOS PREMA LGBT POPULACIJI

U samostalnoj Crnoj Gori pravo na mirno okupljanje LGBT zajednice je donekle dozvoljeno. Povorke ponosa u Podgorici se kontinuirano organizuju od 2013. i to u tzv. Vladinoj četvrti, bez prisustva javnosti i uz nekoliko prstena policijske zaštite. Tri puta je zabranjena Povorka ponosa u Nikšiću a performans zbog odsustva policijske zaštite zakazan u Baru, pod snažnim pritiscima policijskih krugova je otkazan - da ne bi bio zabranjen.

Prvi javno deklarirani pripadnik LGBT zajednice, Zdravko Cimbalević, usljed nedostatka adekvatne zaštite, napustio je zemlju nakon organizovanja prve crnogorske Povorka ponosa. Kanada mu je zbog prijatni smrću, odsustva bezbjednosti i pravne zaštite u Crnoj Gori, odobrila politički azil.

(a) „Američka istorija X“ na crnogorski način

Scena mržnje i nasilja prema onima koji su drugačiji, a inspirisana fašističkom ideologijom o superiornosti jedne rase, u ovom slučaju heteroseksualnosti kao jedine „ispravne“ seksualnosti, odigrala se krajem septembra 2016. u glavnom gradu Crne Gore.

Tada su trojica maloljetnika, napala i prebila maloljetnog dječaka koji je bio u pratnji sestre, pod pretpostavkom da je pripadnik LGBTIQ populacije. Kako su mediji izvještavali napadač se prebacio preko dječaka koji je ležao na trotoaru, uhvatio ga za glavu, nasilno podizao glavu žrtve i udario njegovom glavom o beton više puta, koristeći težinu svog tijela kako bi udarci glave o beton bili jači usljed čega je žrtva zadobila povrede glave. Ko je imao stomak da odgleda film „Američka istorija X“ sjetit će se da je u sceni, sličnoj onoj koja se odigrala na Starom aerodromu, glavni lik pod uticajem ideologije fašizma usmratio Afroamerikanca.

Ono što zabrinjava, osim podložnosti mladih ideologijama koje su u toku Trećeg rajha usmratile skoro 55.000 pripadnika LGBTIQ populacije, jeste podatak da je protiv jednog od napadača podnijeta krivična prijava zbog sumnje da je počinio krivično djelo nasilničko ponašanje, a ne zločin iz mržnje, dok druga dva lica neće biti krivično gonjena.

(b) Bez amina za LGBT

Crna Gora je zemlja u kojoj je zastupljen visok stepen homofobije i nasilja prema LGBT populaciji. Negativni stavovi o homoseksualnosti i širenje govora mržnje pristižu sa mnogih adresa pa čak i iz vjerskih zajednica. Naime, sveštenik Srpske pravoslavne crkve Jovan Plamenac, je prilikom dočeka pravoslavne 2016. Nove godine izjavio:

„Neka se crnogorski brk sa pederskih zadnjica vrati tamo gdje je bio kod naših slavni predaka“.

*sveštenik Srpske pravoslavne crkve
Jovan Plamenac*

Međutim, izjava Plamenca nije shvaćena kao govor mržnje, niti u njoj ima elemenata krivičnog djela koje se goni po službenoj dužnosti, zaključak je Osnovnog državnog tužilaštva u Podgorici. S druge strane, zamjenik zaštitnika ljudskih prava i sloboda Siniša Bjeković je povodom istog govora ustanovio da je sveštenik uznemirio LGBT osobe, te da se iz poruka Plamenca zaključuje da „korišćenje nacionalnog simbola“ nije dozvoljeno organizatorima parade ponosa zato što nijesu dostojni toga, a što je po ocjeni Zaštitnika još jedan dokaz u prilog konstatacije da se radi o homofobnom postupanju. Zamjenik ombudsmana je tada naveo u mišljenju i preporuku Plamencu da se u roku od 15 dana javno izvini osobama LGBT zajednice i na taj način eliminiše posljedice koje su nastale nakon homofobnih poruka na njihov račun, ali iako je izjavio da će ispoštovati preporuke sveštenik to nije učinio.

IX ANTI(FAŠISTI)

“Moguće (je) i da se antifašisti bore protiv antifašizma.”

Boris Dežulović

“Fašizam ne definiše broj njegovih žrtava, nego način na koji ih je ubijao.”

Žan-Pol Sartr

Antifašizam kao izvorna ideja ne znači biti na strani pobjednika nego biti na strani čovjeka. Antifašist nije doživotna titula. I kao što nas je istorija učila, antifašista vrlo lako može postati i fašista. Antifašizam se ne može braniti fašističkim metodama.

(a) Boračke organizacije

U Crnoj Gori postoje tri boračke organizacije i to Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), Savez organizacije boraca narodnooslobodilačkog rata (SOBNOR) i Udruženje boraca ratova od 1990. godine. Država Crna Gora finansira samo jednu organizaciju od ove tri i to SUBNOR, iako su Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti definisane tri organizacije koje imaju status borca čime dovodi ostale dvije organizacije u neravnopravan položaj. Od nezavisnosti pa do danas, SUBNOR-u je dato 600 hiljada eura (godišnje oko 110.000 eura), iako postoje još dvije relevantne boračke organizacije.

Jedan od ciljeva SUBNOR-a jeste suprotstavljanje svim oblicima i vidovima fašističke ideologije, propagande, osnivanju i djelovanju profašističkih organizacija u bilo kojem obliku, klerikalno-nacionalističkom djelovanju i svakom širenju nacionalne i vjerske mržnje u Crnoj Gori. Na sajtu SUBNOR-a <http://www.borcicg.com/>, nijesmo mogli naći stavove ili aktivnosti, u cilju osude fašizma i nacionalizma, već se ova organizacija bavi samo čuvanjem baštine NOB-a 1941-45. Nažalost, kako devedesetih tako i na svim primjerima koje smo publikovali, oni nisu reagovali i nisu imali aktivnosti kojim bi se aktivno uključili u antifašističko djelovanje, koje se manifestuje kroz izazivanje nacionalne ili vjerske mržnje, iako svake godine raspoložu sa ne malo sredstava. Osim jedinog zadatka koji imaju, a to je da održavaju dobre odnosa s vlašću, ništa drugo u poslednjih dvadesetak godina nisu uradili na sprječavanju i edukaciji protiv nacionalističkih djelovanja pa se sa pravom postavlja pitanje njihove uloge u društvu.

Odlukom Vlade od 30. aprila. 2015.godine, a na zahtjev Generalnog sekretarijata br.08-363/4, odlučeno je da se za potrebe organizacije obilježavanja 70 godina pobjede nad fašizmom, iz tekuće budžetske rezerve obezbijedi 50.000,00 eura. Zbog čega nije SUBNOR učestvovao u finansiranju ovog događaja kada Vlada Crne Gore svake godine daje ovoliki novac poreskih obveznika ovoj organizaciji, za rad kojoj je ovo primarna uloga?

(b) Književnici koji se predstavljaju kao antifašisti

Nerijetko su i naši korifeji antifašizma, u žaru borbe protiv mrskih fašista, koristili metode svojih neprijatelja. Ovo se posebno dešavalo kada su o fašizmu raspredali zaštitnici nacionalnih interesa, pa je ponekad ostajalo nejasno – da li je našim emancipovanim djelatnicima bio sporan fašizam (princip) ili nacionalni predznak ispred fašizma. Što će reci – nije svaki fašizam loš sam po sebi?

“Crna Gora je odskora Balkan, tek otprije sto godina, kao i Hrvatska, i to od 1918. i ujedinjenja s balkanskim zemljama, prije svega Srbijom, pa smo pri tome morali uzeti i tursko nasljeđe Srbije. (...) Taj se turski mentalitet primao u svim našim zemljama, ali je pravo prve bračne noći u praksi bilo prisutno samo u Srbiji. Ne volim mnogo pričati o genetici, jer se iz nje mogu izvući svakojake, pa i zločinačke teorije, ali činjenica je da je krvna grupa A intenzivno prisutna od Izmira u Turskoj do Crne Gore i Hrvatske, gdje se njezina učestalost smanjuje. U Srbiji imate jedan fenomen: zašto su četnici u ovom ratu napravili toliko silovanja u Bosni? (...) Četnici siluju Muslimanke da bi se osvetili Turcima za pravo prve bračne noći, koje je bilo samo u Srbiji, i to do 1848. godine”

Jevrem Brković, u Slobodnoj Dalmaciji, 2009

“Očito da globalne, naddržavne i nadnacionalne institucije pravdu pretpostave pragmi, etiku koristi, pa provedu ukidanje, ako je potrebno i nasilno, Republike Srpske. Bez brige, slavljenici, to se neće desiti. Tu granicu zapadna civilizacija neće preći. Civilizacijski iskorak bio bi i da je Bole upotrijebio dinamit i puške koje je sakrio u dvorani u kojoj su glavari, duhovnici i umjetnici proslavljali dvadesetogodišnjicu postojanja RS. Da je Bole, recimo, nezadovoljni radnik, koji je shvatio da su nacionalni i vjerski antagonizmi samo maska pod kojom elita skriva temeljni antagonizam svakog društva, onaj klasni. Da je Bole, recimo, rekao: jesam Srbin, ali sam i radnik, stoga ću u zrak dići one koji su me opljačkali – ne bi li to bio civilizacijski iskorak? Bila bi to, još, i poetska pravda.”

**Andrej Nikolaidis
Iz kolumne „Šta je ostalo od velike Srbije“
Objavljeno u e-Novinama 11. januar. 2012. godine**

“Što se tiče Bosanaca, onih čijim je parama nakon zemljotresa 1979. ponovo izgrađena ta balega od grada, preporučujem da ga i sami u širokom luku zaobiđu”

**Andrej Nikolaidis
Iz kolumne „Zašto Bosanci i Hercegovci trebaju zaobilaziti Herceg Novi“,
Objavljeno u Slobodna Bosna 21. januar. 2005. godine**

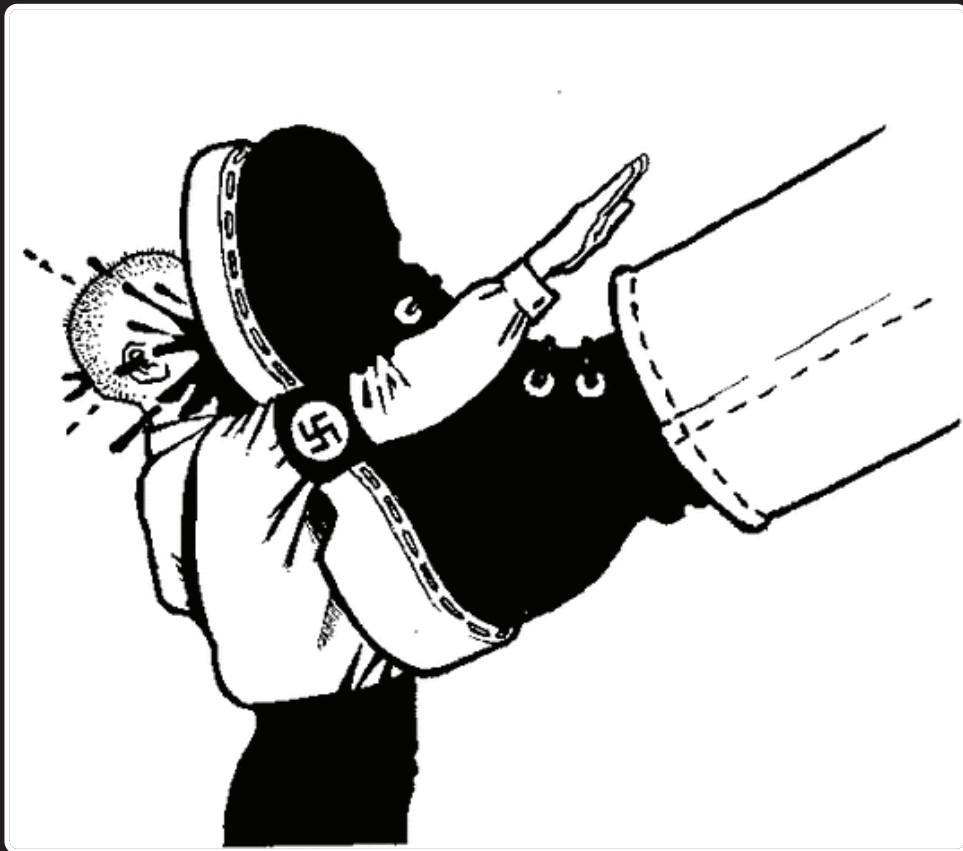
(c) Predsjednik Odbora za proslavu 70 godina pobjede nad fašizmom

“Lekić ne može biti predsjednik jer nije promovisao suverenost Crne Gore”. Iz kampanje u Baru 2013. godine

**Filip Vujanović,
Predsjednik Crne Gore u trećem mandatu, ministar
pravde u vrijeme progona funkcionera SDA i ministar
unutrašnjih poslova od maja 1995. do februara 1998.
godine**

X ZAKLJUČAK

“Njemačka je izgubila Drugi svjetski rat, ali je fašizam pobijedio. Vjeruj mi, prijatelju moj.”

Džordž Karlin

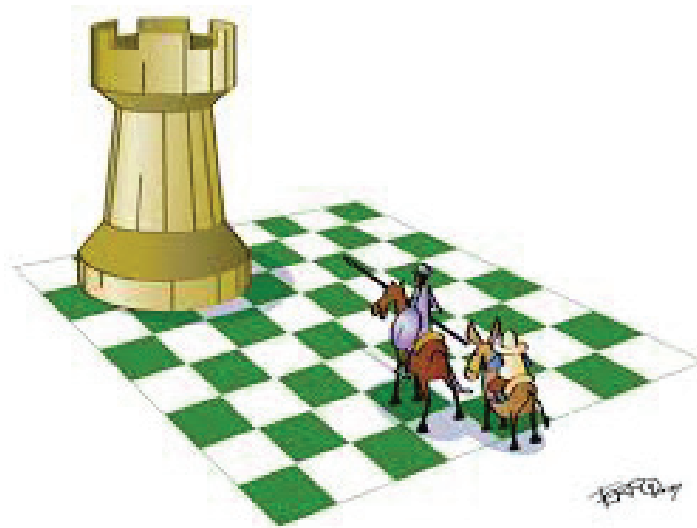

Fašisti imaju ideologiju, koja je toliko snažna i ukorijenjena da se ni jedan pojedinac ne može istaći kao predvodnik, jer isto razmišljaju doktor i lovočuvar. A antifašisti nemaju ideologiju, već su kontra fašizmu.

Nakon 70 godina, fašizam je promijenio oblik ali ne i suštinu. Danas je on prikriven i često se nalazi tu oko nas...

Jaz između centara finansijskih moći i interesa većine stanovništva ne samo Crne Gore već i planete, dijametralno je suprotan. Moćnici su, kao nekada Centralni komiteti ili prijeki sudovi, izrekli svoju presudu. Izvukli su umjesto puške bankarski nalog i na političarima je da reformišu zemlje kako moćnicima odgovara. A gdje je tu običan građanin? On je zgažen, bez posla, gladan i uredan na glasanju.

U takvom ambijentu obilježavamo dan pobjede nam fašizmom i dan sjećanja na holokaust!

THE MENACE
OF
FASCISM

*What it is and
how to fight it*

GRAĐANSKA ALIJANSA

Adresa: Studentska ulica, Lamela 9, br. 5
81000 Podgorica, Crna Gora
Tel/fax: +382 20 513 687
E-mail: office@gamn.org

www.gamn.org